

GÖZLEM VE GÖRÜŞLER

'SAĞLIK GİZİ' ÜZERİNE BİR KAÇ SÖZ

Hasan Ünal NALBANTOĞLU*

Hastalığını yenme mücadelesinde belirli bir başarı gerçekleştirmiş olanların yazdıklarına yepyeni başarı öyküleri eklemek değil niyetimiz. Üstelik, amacımız modern tıp tekno-biliminin attığı dev (sic) adımlara bakıp

* Prof. Dr., ODTÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. Bu yazı bacak şişmesi sonucu hastaneye kaldırılıp Ocak 2007 ayı içinde kanser (C-34) teşhisinde bulunulduktan sonra başlatılan tedavi sürecinde kaçınılmaz içine girilen 'düşünüm'ün 10 Şubat 2007'de yazıya dökülmeye başlayan ilk notları üzerine bugüne kadar yapılan okumalar ve eklemelerin sonucu sayılabilir. Tedavi olduğum Hacettepe Üniversitesinde konuyu özellikle tıp alanındaki genç meslekdaşlara dönük bir konuşmaya dönüştürmem önerisi gelmişti bir ara. Hepimizi, özellikle de tıp alanındaki dostları saran yoğun çalışma koşulları nedeniyle bu tasarımı gerçekleştirmedi. Yazının yer yer bir konuşma metni izlenimi vermesi bundandır. Temelde her yazı gibi şu anda okunan da canlı söyleşideki iki yönlülüğü zorunlu olarak tek yönlü kılarak, konuşanın belki de 'doğurgan' yanlışlarını düzeltebilecek dinleyiciler yerine okuyucuyu ikame etmekte. Bu arada, hastalıkla süregiden mücadelede yakınlarım ve yakın dostlarım yanında, bana bilgi, anlayış ve dostluklarıyla güç veren ve böylece sanırım yazımdaki savları da doğru çıkaran, hepsi de tıp alanında profesör (MD) şu dört adı öncelikle vermeden geçmek doğru olmazdı: alfabetik sırayla, Lütfi Çöplü; Ahmet Şahin; Şuayıp Yalçın (şu anda da doktorum); Cem Yorgancıoğlu. Ve de özellikle Hacettepe Onkoloji Hastanesi, Medikal Onkoloji ve Radyasyon Onkolojisinde adları uzun bir liste oluşturacak hocasından asistanına, hemşiresinden teknik personeline nice sağlık personeli.

da kadim ve orta çağların tıbbını, bu arada bazıları zaten ya hekim ya da hekimoğlu (örn. *Aristoteles*) olan düşün figürlerinin bedene ilişkin söylemlerinin bir parçasını oluşturduğu felsefi corpus'u yargılamak da değil. Ya da öteki uca giderek, daha 'bütüncül' (sic) olduğu iddia edilen geçmiş zamanların tıp anlayışı ve tedavi yolları namına, modern teknoloji, iş kar hadlerine gelip dayanınca da diğer sermaye kuruluşlarından hiç de geri kalmayan özel hastaneli, ilaç şirketli modern tıbbın pazaryerini topa tutmayı da düşünmüyoruz bu yazı kapsamında. Aslında bedencanın bozulan sağlık 'denge'sinin zorlamasıyla birden yaşamsal bir itki kazanan, demem şu ki, 'istenç'le girildiği söylenemeyecek bir düşünce 'an'ının ('çakış'ının (der *Augenblick*) sağlık felsefesi üzerine geçmişten gelen 'öylesine' bir birikimi kendi varoluşumuz için önemli kılmasının yol açtığı bazı belirli saptama, tanı ve sorulardır aşağıda yazıya dökülenler.

Modern çağın kalburüstü düşünürlerinden Hans-Georg Gadamer'in tıp doktorlarına hitaben yaptığı konuşmaların yazılı metinlerinden oluşan, dolayısıyla da konuyla doğrudan ilgili kitabının¹ böylesi koşullarda ikinci kez yeni bir gözle okunması gerçeğinin bu yeni düşünce patikasına girmemizde oynadığı rol hiç de az olmasa gerek.

Bir örnekle meseleyi biraz açmaya çalışalım.

Massachusetts Üniversitesi, Tıp Fakültesi (*University of Massachusetts, Medical School*) Psikiyatri Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Charles W. Lidz, Gadamer'in söz konusu kitabını okuyarak kaleme aldığı tanıtma-eleştiri yazısına, kendisinin de bir biçimde katıldığı ve tanık olduğu şu çok anlamlı örnekle başlar:

"Kardiyoloji Bölümü Şefi olağan ziyaretlerinden birini gerçekleştirmekteydi. İntörnler ve asistanlar da gözüne iyi

görünmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. İntörn benim de görüştüğüm bir hastanın bir gün önceki 'değerler'inin ["numbers"] dökümünü henüz bitirmişti. Bu vizitlere birkaç haftadır katılmakla birlikte, intörnün sayıp döktüğü bazı laboratuvar değerlerinin [test values] normal sınırın çok ötesinde olduğu gerçeği dışında, söylediklerinin çok azını anlamaktaydım. Bölüm Şefi asistana [junior assistant] dönerek bu durumda ne yapmayı planladığını sordu. Aldığı yanıtta açıkca anlaşılıyordu ki, başasistan [resident] sayılıp dökülen değerleri normal sınırlarına çekmek amacıyla farklı ilaçları denemeyi planlamaktaydı. 'Hastan öğlen yemek arasına varmadan ölmüş olur' diye yanıtladı Bölüm Şefi. Ardından da, nedenini açıklamaya koyuldu. Hastanın kalbi çok ciddi hasar gördüğünden beden de zararı telafi etmeye çalışıyordu; test sonuçlarını normal sınırların ötesine iten de buydu. Eğer beden bu telafi çabasına müdahale edilecek olunursa kalbin tümüyle durması işten bile değildi. " 2

Günümüzün tıp bilimi için önemli ve yanıt bekleyen bazı temel sorular sorgulayıcı zihinlerde beliriyor bu gibi örnekler ışığında.

Öncelikle, nedir 'sağlık' dedikleri işin aslında? Bu bir giz. Kadim çağların düşünürlerinin, özellikle de Eflatun'un yazdıkları düşünüldüğünde, salt bir bir 'iç ölçü' (Yunanca: metron; Alm. *das Angemessene*), bir'denge' meselesi mi kişinin yaşarbedeni (*der Leib*) ve canı (*die Seele*) için? Hem, adına sağlık dedikleri, 'hastalık' gibi öyle kolaylıkla bir inceleme ve tedavi 'nesne'sine dönüştürülemediğinden, bir muamma olarak görülmüştür hep. Neden en hafif deyişle bu 'bilmece' modern tıbbın o pek bir 'ağabey'³ ve mağrur bakışı altından kaçıp gizlenmektedir sürekli?

Hastalanmadığımız sürece de 'sağlık nedir?' diye bir soru aklımıza pek gelmez doğrusu. Hastalık kişiye sağlıklıyken unuttuğu 'varlık' (*das Sein*), özellikle kendisinde somutlaşan şeylerin bütünü'nün doğası (*die Natur des Ganzen*) sorusunu birden tüm şiddetiyle hatırlatır. Bu da basitçe bir yöntembilim parolası olmayıp, insanın doğasını (*die Natur des Menschen*) doğrudan ilgilendirmektedir. Kısacası, 'sağlık,' bilindiği sanılan ama ne olduğu konusunda kolay yanıt getirilemeyen bir görüngüdür. Bu durumda sağlık olmadan hastalıktan söz edilebilir mi? Özellikle de 'sağlık' denilen şey biteviye doğa-toplum ilişkisinin oluşturduğu tehlike bölgesinin çevren çizgisi içinde yer almaktaysa?

Dahası, yukarıda alıntılanan örnek unutulmadığı sürece 'hasta' kişi salt bir tıp bilimi 'nesne'si, yalnızca istatistikleri kabartan bir 'vak'a' olarak görülebilir mi artık? Bu sorunun işaret ettiği ise şu pek de tartışılmayan modernist yanıldır: bir hastalık doktor, ilaç, operasyon, vb. yardımıyla yenildiği, en azından kontrol altına alındığında bile sanki kişi ile hastalık ayrı şeylermiş gibi bir yanılığa içine düşülmektedir.

Üstelik buraya dek yazdıklarımızın çok açık bir sonucu daha var ki o da şu: hiç bir hastalık bir kişiden ötekine, giderek bir kuşak ya da meslek grubu/işkolundan diğerine

geçildiğinde aynı şekilde tezahür etmez. Bu noktada güncel bir mesele olarak 'beyaz-yakalı' ofis işçilerinin dünyasına musallat olan belki de yeni psiko-somatik hastalık türlerini farklı disiplinlerden araştırmacılar sıfatıyla birlikte düşünmemiz gerekmektedir.

Dolayısıyla, tıp alanında çok belirgin gözlemlediğimiz 'aşırı uzmanlaşma' zaten doktor ile hastası arasındaki asimetrik, eşitsiz kurulan ilişkiyi daha da beter kılacağından, diyalog kesinlikle gerekiyor. Hastanızın morali sıfırlanmışsa, "bu uzman psikiyatrin işi, benim uzmanlık alanıma girmez" diyemezsiniz. Ya psikiyatır da hastanızla diyaloga girmek yerine sadece geçici bastırmaya yönelik, yan etkileri düşünülmeden reçetesi yazılan ilaçlarla yüklüyorsa ne olacak? Doktoru belli bir hasta her zaman öncelikle doktoruna sarılır, onu dinler derdi için. Bıraktık diyalogo, en basitinden söyleşi önce hastayı dinlemeyi gerektirir hiç kimsenin hiç bir şeye yeterli zamanı olmadığından gereksiz yere (ve de sıklıkla) iddia olunduğu günümüz koşullarında bile. Bu yalın ama sıklıkla unutulmuş gerçek düşünüldüğünde de, daha yerinde bir nitelemeyle günümüzde tıp bilimini salt doğa bilimleri, daha doğrusu ilaç-teçhizat teknolojilerinin ar-ge'si örneğinden de anlaşılabilirceği gibi, tekno-bilim alanında bir uygulama olarak görmekten çok, sanılanların çok tersine, toplum ve insan bilimleri içinde bir pratik olarak görmemiz çok daha isabetli olacaktır.

Sağlık yaşamın iç dengesinin (*métrion*) sürekli kendini kurduğu ve yinelendiği bir süreç, kısacası yaşamın ritmidir. En basitiyle, soluk alıp vermemiz, hazım ve uyku bu ritme örnektir. Özellikle de uyku bir sağlık gizemidir. En gizemli şeylerde aslında en basit ve herkesin bildiği şeyler değil midir zaten?

İşte sağlık denen gizin bu özelliğinden ötürüdür ki, Gadamer'in gözünde sağlam deneyimli doktorlar hiç bir zaman sağlığı 'üretebilecekleri' ya da en azından denetim altında tutabilecekleri gibi bir yanılısamaya pek de kaptırmazlar kendilerini.

Tıp, ister eskiden olduğu gibi bir 'zanaat' addedilsin, isterse, şimdilerde giderek farkına varıldığı gibi, yerleşik güçlerce karlılığı hızla keşfedilen - ne de çabuk keşfederler, değil mi? - bir 'endüstri'ye dönüşmekte olsun, önünde sonunda öteki zanaatlar ya da endüstriler gibi bir şeyler üreten bir etkinlik olduğu düşünülmemelidir asla. Modern tekno-bilim bakışının koşulladığı şimdiki görme biçimini - örneğin, 'insan'ı bir 'nesne,' giderek de 'makine' gibi görmek - sorgulamasız kabullenerek başını alıp gitmiş 'uzmanlaşma' yoluna ne denli girilirse girilsin, tıp insanla ilgili 'ince' bir 'zanaat' olmayı sürdürmek zorundadır kaçınılmaz olarak. Elbette insan 'prostetik' bir var-olana (*das Seiend*) tümüyle dönüşmediği sürece. Belki o zaman dahi...

Daha da ileri giderek, incelmışliğin zirve noktasında 'tıp' denen toplumsal pratiğe 'sanat' adını da yakıştırmak mümkün. Öyle ya, gerçek bir sanatçı, endüstrideki 'seri üretim'e benzer bir şey gerçekleştirmez. Doktorun/

hekimin konumuna böyle bakıldığında da aynı sanatçının sağlık denen gizin bir görünüp bir sisler gerisine çekiliveren hakikatine (*à-letheia*) kısa bir an için bile olsa ermemizdeki önemli bir aracı olduğunu iddia edebiliriz.

Bugünün büyük ölçüde anonimleşmiş tıp pratiğine bakıldığında da hemen anlaşılacaktır ki, modern çağ doktoru⁴ ile hastası olan kişi arasındaki ilişki bir iktidar ilişkisi olarak algılandığı sürece tedavi başarılı olamaz. Kendi toplumsal geçmişinin ve o anın bağlamlarının bir vektörü olan bilgi, deneyimle örülür - sadece onlar mı? - konumunun getirdiği üstteki gücü yerli yersiz uygulayan bir doktor ya da eskinin 'hekim'ine hastası şöyle ya da böyle bir biçimde direnecek; tedavinin başarısı da olasılıkla bu yüzden sınırlı kalacaktır.

Mesele yalnızca doktorun becerileri, yetkinliği ve birikimine indirgenemez demek ki. Aslında modern tıbbın egemen olduğu koşullarda doktor-hasta ilişkisi de oldukça kırılmıştır. Bu durumda, hastanın sesini bastırarak onun söyleyeceklerini değil de, salt kendi sesini dinleyip aralarında gereksiz gerginlik ve direnişe yol açmak yerine, hastasının ne dediğine kulak kabartan duyarlı bir kulak ve alabildiğine gözlemci bir bakışa gerek var. Doktorların sürekli biriken klinik deneyiminin bir parçası da bunu öğrenmekten geçer. Buradaki gizli ölçü 'modern' bilimin her şeyi, bu arada hastayı 'nesne'ye, tıp pazarının ise 'meta'ya indirgediği apaçık, bu arada terbiyesizcesine açık saçık ölçü değildir herhalde. Tam tersine, söz konusu 'gizli' ölçü 'dünyada bulunuşumuz'la (*In-der-Welt-Sein*) ilgili olsa gerek. Bu ise, doktor ile hastası arasındaki ilişkinin asimetric olduğu daha baştan varsayıldığında bile söyleşi ve birbirinin dinlenildiği bir diyalog çabasını diri tutmak demektir demektir Nietzsche'nin saptamasıyla tanrıların terk-i diyar ettikleri şu 'modern' dünyada⁵.

Öyleyse doktor-hasta ilişkisini modern yurttaşlar arasında gerçekleştirebilecek bir tür 'insanlık söyleşi' diye düşünmek de mümkün ve sanırım burada sağlam bir noktadan yola çıkmış oluruz. Açık ki, doktorla hastası arasında ucu açık bir söyleşidir burada söz konusu olan. Bu söyleşi gerçekleştirdiği ölçüde de salt hastanın değil, doktor/hekimin de gönencinin ve en olumlu anlamıyla gücünün yolu açılmış olur. Bu zor ama anlamlı koşul gerçekleştirmeye başladığında, hızla anonimleşmiş tıp ve hastane endüstrisinin kliniklerine de aynı gönencin yayılacağını, böylece tekno-bilimin yaygınlaşan sultanı altına fazlasıyla girmiş bulunan günümüz tıp pratiğinin giderek unuttuğu misyonu yeniden kazanacağını bile bekleyebiliriz. Bu zihniyetle yoğrulmuş ve kendi ferahlığını çok doğru güdümlerle ama yanlış yerlerde çoktandır arayan kimilerine garip gelebilir ama bu da tıp alanının şiirini gerçekten iştihaya başlamanın önkoşulu olsa gerek.

Gerçekleşmesi önünde onca nesnel engel varken, ortaya böylesine yersiz ve pişmiş aşu su katan bir önermeyi öne sürerek onu bir denence olarak da sınanmaya sunmuş oluyoruz. Madem ki şiirine hayran Martin Heidegger'in bir dersindeki deyişle, erken yaşta "tanrıların çılgınlığın korumasına bıraktığı,⁶" bir zamanlar György Lukács

tarafından yurttaşın (*citoyen*) ütopyasını terennüm eden "yitik yurttaş" olarak da nitelenen⁷ Friedrich Hölderlin'in dizisinden⁸ ilham aldık; o zaman diyeceğiz ki, her gün tanık olduğumuzdan farklı bir iktidar ilişkisini hastasıyla arasında doğallıkla, zorlamasız kurabilen her doktor/hekim kişi, bilgisi ve deneyimlerinin oluşturduğu birikimin değerini veren bir 'zanaatkar,' insan ilişkilerinde bir 'usta'dır da. Hem de hem doktorun hem de hastanın çağın duyarsızlığından muztarip, aslında temelden 'yurtsuz-yuvasız' 'modern çağ' bireyleri olmaları gerçeğine rağmen. Aslında her tıp doktoru bu modern insanlık durumu üzerine doğrudan düşünmüş olmasa da, en azından hissetmektedir bu gerçeği. Şu üç cephesiyle hem de:

1. İnsanı düzeyde tedavi sürecinin modern tıp teknolojileri ve ilaçların rutin tekdüzeliği ötesinde, 'başka' ve daha fazla bir şey olduğu, bu yüzden de yetkeci bir ittirmeye teslimiyetin sonunda sonuç vermeyeceği gerçeği - 'kayıtsızlık' içine düşmüş hiç bir doktor hastasını tam denetleyemez.

2. Dolayısıyla, gerçek bir ikna ve yönlendirmenin hastaya belirli bir özgürlük tanınmasından geçtiği gerçeği. Bu ise sıkça alıntılanan Hölderlin'in dizelerinde söylendiği gibi, nedense hepimizin değişen ölçülerde unuttuğu 'dinleme'yi öğrenmeyle başlar.

3. Sonuçta da, tavsiye ve yardımın farklı bir el uzatmadan geçtiği; bunun da 'insanlık söyleşi'sinin yalnızca bir örneğini oluşturduğu gerçeği.

Söyleşi ve diyalog deyip de geçivermiyelim hemen. Tüm insan söyleşilerinde olduğu gibi burada da, özellikle felsefi ya da psikiyatrik söyleşinin, giderek diyalogun gerçekleştirilmesi ve olası başarısı, 'içinde bulunulan dünya'da (*In-der-Welt-sein*), yani dilde söylenenlerin ötesinin varlığına aymanın yol açtığı 'çevren' (ufuk) çizgilerine iki tarafın birlikte göz dikmeye gönüllü olmasını gerektirmektedir bir önkoşul olarak. Gadamer de diyalog üzerine hep yinelediği bu gerçeği, dil ve bilinçdışı üzerine başkasının imzasıyla çıkmış bir kitabın sanırım yalnızca İngilizce'ye çevirisi için yazdığı "Artsöz"de bir kez daha şu sözcüklerle dile getirmektedir:

"Ne hastasını söyleşi yoluyla sağaltmayı amaçlayan psikoanalist yeni açılan çevren çizgilerine doğru sürekli yol almaksızın, [kafasında] önceden şekillenmiş kanı ve inançlarla hastasıyla aralarındaki söyleşinin yolunu açabilir, ne de felsefe yapmaya oturmuş biri kavramsal düşüncenin üstü örtük spekülasyonlarını silmeyi umabilir [...] Bu [ise] çevren çizgilerinin diyalog içinde dolaşaduracağı bir söyleşiye partnerlerin ikisinin de davet edilmesidir."⁹

Kuşkusuz her tür insan söyleşisinde olduğu gibi psikiyatr/psikoanalist ya da tıp doktoru ile hastası arasındaki ilişkide de her iki tarafın tüm önyargılarından bir anda sıyrılıp birbirleriyle hemen açık ve dürüst bir diyaloga gireceklerini beklemek aşırı saffidlik olurdu. Bu nedenle aynı Gadamer'in eski bir başka yazısında 'önyargılar' üzerine şu yazdıklarını bir kez daha hatırlamak durumundayız:

"Varlığımızı oluşturan şey yargılarımız değil, önyargılarımızdır asıl. Biliyorum, bu kışkırtıcı bir ifade; çünkü niyetim Fransız ve İngiliz Aydınlanması'nca dilimizden sürülüp atılmış önyargıların olumlu da olabileceği fikrini hakkı olan yere geri koymak. [Bu hususta] önyargı kavramının günümüzde ona yüklediğimiz anlamı başlarda taşımadığı gösterilebilir. Önyargılar ille de hakikati çarpıtmaya dönük, haksız ya da yanlış değerlerdir [...] Onlar dünyaya açıklığımızın yanlışlıklarıdır; önyargılar kendileri yoluyla bir şeyleri yaşamamızın, karşılaştığımız şeylerin de bize bir şeyler söylemesinin koşullarıdır yalnızca."¹⁰

Özetle, yaşamın o kendini düzeltme, doğru yere, dengeye çekmedeki şaşırtıcı gücüne iştirak etmektir tıp deneyimi en geniş anlamıyla. İşte, gerçek bir sanatçı sayılacaksa doktor ya da hekim, onun rolü bu düzelmeye sürecini niteleyen diyaloga, insanlık söyleşisine etkin katılmaktan geçer.

Eflatun'un 'can' hakkında bir şeyler bilmeksizin 'yaşarbeden'i, 'diribeden'i tedavi edemeyeceğimiz yolundaki yargısı çok doğru olsa gerek bu durumda.

Başta da değindiğimiz gibi, kendi zamanının hekimleri hakkındaki yargıları bayağı keskin olan Herakleitos'a - hem, hangi konuda keskin değildir ki görüşleri şu bizim Efes'linin - ait olduğu rivayet olunan şu iki fragman, Hipokrat yemini eden her doktorun günbegün yüzleşmek zorunda kaldığı insan varoluşunun birbiri içine geçmiş şu iki cephesi 'dirim' ile 'ölüm'ü ve böylece o saklı sağlık ölçüsünü, hiç kimsenin üzerine tam parmak basmadığı varoluşumuza içkin o gizemli gerçekliği çuval dolusu yazının veremediği yalınlıkta vurgulamaktadır sanki¹¹:

"Dirimdir yayın adı; ölümdür işi."
"Gizli ahenk görünenden çok daha iyidir."

DİPNOTLAR

1 Bu sefer hasta yatağında görece (!) keyfe keder, bu arada Almanca orijinaliyle karşılaştırıldığında İngilizce çevirisinin yetersizliği alabildiğince açığa çıkan bu önemli kitap için bkz. Hans-Georg Gadamer, *Über die Verborgenheit der Gesundheit* (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1993) [İng.: *The Enigma of Health: The Art of Healing in a Scientific Age*, tr. by Jason Geiger ve Nicholas Walker (London: Polity Press, 1996)]. Çıktığında oldukça önemsenen bu eser üzerine yazılanlar arasında gözümüze çarpan en önemlilerinden biri şöyle: Charles W. Lidz, "Review of Hans-Georg Gadamer; *The Enigma of Health*," *Contemporary Sociology*, XXVI/3 (1997): 387-388;

2 Lidz, A.g.y.: 387-388.

3 Bkz. Gadamer, "Philosophie und Praktische Medizin" ve "Über die Verborgenheit der Gesundheit", *Über die Verborgenheit...*: 126 ve 133-148. [İng.: "Philosophy and

Practical Medicine" ve "On the Enigmatic Character of Health," *The Enigma...*: 96 ve 103-116.]

4 Burada öncelikle vurgu yapacağımız kişi modern çağ öncesinin 'hekim'i değil, bilimin çerçeveye (das Gestell) oturtulduğu ve sözümona insanoğluna hizmet vermek adına hazırola geçirilen doğa ve toplumda 'sağlık bilimi'nde de giderek aşırı ihtisaslaşmış uzmanlık dallarına sıkışan bilgilerle donanmış profesyonel 'doktor'dur. Bu vurgu eskinin hekim'i ile hastası arasında bir iktidar ve çıkar ilişkisi olmadığı anlamına gelmez. Herakleitos'a (M.Ö. VI. YY.) atfedilen bozuk bir fragmandan (58 no.lu fragman, Diels-Krans tasnifi,) anlaşıldığı kadarıyla, oldukça olumsuz bir ışıktaki bile görülebilmektedir bazen de bu iktidar/çıkar ilişkisi.

5 Bunu söylerken eski ya da yeni dinlerin ortalıktan çekildiklerini iddia etmiyoruz elbette. Tam tersine, laik ideolojilerin başarısızlığa uğradığı durumlarda, pazar mekanizmasının sadece bir sömürü türü olarak işleyen din pazarından tutun da tabanını yoksul kesimlerde bulan köktendinci siyasi hareketlere dek uzanan bir tayfın şimdilerde ortalığı kapladığı kuşku götürmez. Nietzsche'nin 'tanrıların alacakaranlığı'yla sözünü ettiği şey aslında modern dünyada uğruna savrulan onca lâfa rağmen, 'ideallerin ölüp gittiği,' bu nedenle de ikiyüzlülükle dikilen putların yıkılması gerektiği yönündedir. Nietzsche'nin ifadesi şöyledir: "Götzen (mein Wort für, 'Ideale' <) umwerfen.", *Kritische Studienausgabe*, Band 6, Hrsg. Giorgio Colli & Mazzino Montinari (Berlin: de Gruyter, 1988): "Ecce homo. Wie man wird, was man ist.", Vorwort 2: 258. [İng.: "Ecce Homo: How One Becomes What One Is", Preface, *Basic Writings of Nietzsche*, tr. and ed., w. Commentaries by Walter Kaufmann, (New York: The Modern Library, 1968): 674.] [vurgu Nietzsche'nindir.]

6 Heidegger'in ifadesinin yer aldığı paragraf ve aynı paragrafın işaret ettiği bağlam şöyledir: "Schelling'in özgürlük üzerine çalışmasının çıkmasından iki yıl önce, 1807'de Hegel'in ilk ve en büyük eseri, *Tinin Görüngübilimi* ortaya çıktı. Bu çalışmanın önsözünü Schelling'in keskin bir reddini ihtiva ediyordu ve gençliklerinden beri arkadaş ikisi arasında nihai bir kopuşa yol açtı. Swabia'lı genç arkadaşlardan üçüncüsü ise aynı tarihlerde tanrıları tarafından çılgınlığın korumasına devredilmişti. ["Zwei Jahre vor Schellings *Freiheitsabhandlung*, 1807, war Hegels erstes und größtes Werk erschienen: >Die *Phänomenologie des Geistes*.< Die Vorrede dieses Werkes enthält eine scharfe Absage an Schelling und führte zum endgültigen Bruch zwischen den beiden Jugendfreunden. Der Dritte im Bunde der *Jugendfreundschaft der drei Schwaben*, Hölderlin, ward um dieselbe Zeit von seinen Göttern in den Schutz des Wahnsinns hinweggenommen."], Martin Heidegger, *Schellings Abhandlung Über das Wesen der menschlichen Freiheit* (1809), Hrsgb. Von Hildegard Feick (Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1971): 2-3. [İng.: *Schelling's Treatise on the Essence of Human Freedom*, tr. by Joan Stambaugh (Athens, Ohio: Ohio Univ. Press, 1985): 2.] [altını ben çizdim.]

7 Ernst Bloch ise Lukács'ın Hölderlin hakkındaki bu eski yorumu karşısında edebiyat üstüne sonraki yazılarında zaman zaman şematikliğe düşmekten kurtulamadığından yakınmaktadır. Bkz. "Art and Society," The Utopian Function of Art and Literature (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1989): 31. [aslı: "Kunst und Gesellschaft", Das Materialismusproblem: seine Geschichte und Substanz (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1972)]

8 Hölderlin'in Friedensfeier şiirindeki şu dizeler: "Çok şey öğrendi insan[lık] sabahtan beri / Bir söyleşiyiz çünkü, işitebiliriz birbirimizi / Şarkı olacağız yakında ama. ["Viel hat von Morgen an, / Seit ein Gespräch wir sind und hören voneinander, / Erfahren der Mensch; bald sind wir aber Gesang."],"

9 "Afterword by Hans-Georg Gadamer," Hermann Lang, Language and the Unconscious: Lacan's Hermeneutics of Psychoanalysis, tr. by Thomas Brockelman (New Jersey: Humanities Press, 1997): 178

10 "...daß nicht so sehr unsere Urteile als unsere Vorurteile unser Sein ausmachen. Das ist eine

provokatorische Formulierung, sofern ich damit einen Begriff des Vorurteils, der durch die französische und englische Aufklärung aus dem Sprachgebrauch verdrängt worden ist, wieder in sein Recht einsetze. Es läßt sich nämlich zeigen, daß der Begriff des Vorurteils ursprünglich durchaus nicht den Sinn allein hat, den wir damit verbinden. Vorurteile sind nicht notwendig unberechtigt und irrig, so daß sie die Wahrheit verstellen. In Wahrheit liegt es in der geschichtlichkeit unseres Existenz, daß die Vorurteile im wörtlichen Sinne des Wortes die vorgängige Gerichtetheit all unseres Erfahren-Könnens ausmachen. Sie sind voreingenommenheiten unserer Weltoffenheit, die gerade zu Bedingungen dafür sind, daß wir etwas erfahren, daß uns das, was uns begegnet, etwas sagt." "Die Universalität des hermeneutischen Problems [1966]", Kleine Schriften, I: Philosophie, Hermeneutik (Tübingen: J. C. B. Mohr, 1967): 106. / "The Universality of the Hermeneutical Problem," Philosophical Hermeneutics, tr. by David E. Linge (Berkeley: Univ. of California Press, 1977): 9.

11 48 ve 54 no.lu fragmanlar (Diels-Kranz tasnifi).